

XIVA, QO`QON VA BUXORO XONLIGI PUL MUOMALASI

*Наманган вилоят тарихи ва маданияти
давлат музейининг илмий ходими: Пўлатова Р.*

Xiva, Qo`qon va Buxoro amirligidan kelgan oltin, kumush, mis, atlas va boshqa pullar xisobiga boyili. 1883 yili ermitajga junatilgan buyumlar ichida 1168 ta qadimiy oltin-kumush tangalar edi. Bundan tashqari o`ljalar ichida tanga zarb qiladigan qoliplar, oltin va kumushdan ishlangan. 25 ta xon muxri, 200 dan ortiq qadimiy tangalar mavjud edi. Bularning xammasi Xiva xonligi davrida zarb qilingan pullarning namunalaridir. Rossiya Xivani bosib olishi bilanoq pul sistemasini Rossiya pul sistemasiga o`tkazishni taklif etgan. lekin amalga oshmagan.

Xonlikda ko`pincha kumushdan bo`lgan tanga pullar qulayligi uchun ko`p ishlatilgan. XIX asrning oxirlarigacha xar yili bir million so`mlik kumush tanga pullar xivalik maxalliy ustalar tomonidan zarb qilingan.

Rossiya bosib olinganidan keyin Ekaterina II podsholigi davridan buyon pul sifatida muomalaga kiritilgan qog`oz, kumush pullar xonlik xududida qo`llanilmagan. qo`llanilganda xam uz kursidan past narxda qo`llar edi. Pul muomalasida qiyinchilik vujudga kelishi natijasida sarroflar faoliyati aktivlashadi. Xatto rus savdogarlari tangalar va tillalarni yig`ishtirib olib qog`oz pullar tarqatishni taklif qiladilar. 1893 yil Rossiya moliya vazirligining tashabbusi bilan rus savdogarlarining iltimosi muxokama qilindi va Xiva xoni tanga pullarini faqat rus podshosining ruxsati bilan zarb qilish majburiyati yuklatildi.

Natijada XX asrning birinchi o`n yilligida rus qog`oz pullari ishlatilayotgan tanga pullarga nisbatan ikki barobar ko`payib ketdi. Xiva xoni Muxammad Raximxon II o`z umrining oxirlarida Xiva xonligida muomala uchun ishlatilayotgan pul miqdorining etishmayotganligi, shuningdek musulmon sharq olamida podsholar nomidan pul chiqarib turilmasa unga xalq itoat etmasligini tushuntirib iltimos qilib zo`rg`a tanga chiqarish imkoniyatiga ega bo`ldi. Uning vafotidan keyin Xivada pul bosib chiqarish deyarli to`xtatildi. Rus podshosi pullari muomalada ishlatiladigan bo`ldi.

1914 yildan boshlab Rossiya rus savdogarlari Xivada zarb qilingan tangalarni olmay qo`yadi. mavjud bo`lgan tilla va kumush pullar xalq qo`lida muomalada ishlatilib kelindi.

Asfandiyorxon xokimiyatga kelgach. rus podshosi va amaldorlari Xiva xonligida bir kancha isloxotlar o`tkazish, Xivada muomalada bo`lgan yuritilayotgan barcha tanga va pullarni yig`ib olib butunlay pul sistemasini o`tkazishni xam taklif qildilar. lekin amalga oshirilmadi. 1918-20 yillar xonlikda ikki xonlik davri bo`ldi. Bu davrdagi Sayd Abdulloxon qo`g`irchoq xon edi. Aslida xokimiyatni Junaidxon boshqarar edi. U uz xokimligini xalqqa ma`lum qilish uchun pul xam bostirib chiqardi. Uning puli atlasga ishlangan bo`lib "turma QOG`OZ" nomi bilan yuritilgan. Keyinchalik Junaidxon nomi bilan qog`oz pullar xam bosib chiqargan.

1920 yili 2 fevralda xokimiyat sovetlar tomonidan egallanganidan keyin 1920 yil 11 aprel` qaroriga asosan Xiva pul birligi kursi belgilandi. Xivaning QOG`OZ pul birligi kurs rus podsholari davridan ishlatib kelinayotgan 1 so`m "krenka" puli 4 so`mlik Xorazmning uchun sovet puliga va 1 so`m "Turkiston boni" puli, Xorazmning 5 so`mlik umumsovet puliga teng deb belgilanadi. 1920 yilning aprelidan boshlab Xivada yangi pul

birligi bosib chiqarish boshlandi. Uning old tomonida qishloq xo'jalik ishchi va dexqonlarning ittifoqini bildiruvchi o'roq, jo'xori poyasi belgisi tasviri gerb tarzida tasvirlangan edi.

1921 yil 1 yanvardan RSFSRning 1919 yilda bosib chiqargan pul birligi ishlatila boshlandi. Bu UZ qiymatiga ko'ra Shu davrda yurib turgan Rossiya "Krenka" puliga teng bo'lib va "Turkbon" nominasiga nisbatan 10 barobar qimmat edi.

Xorazmda 1920 yil may oyidan 1921 yil may oyigacha 489 million, 549 so'm Xorazm puli bosib chiqarilgan, Rossiyadan 225 million so'm qog'oz pul olingan. Junaidxon davrida bosib chiqarilgan 3 million so'm pul xam muomalada bo'lib. jami Xorazmda 717 million so'mdai ortiqroq pul mavjud edi. SHunday xolatda pul muomalasini tartibga sola olindi. Xorazm pulini qiymati tusha boshladi. 100 mlrd so'mlik Xorazm puli bosib chiqarildi. Bir milliard 100 million so'm RSFSR puli xam ishlatila boshlandi, lekin qadsizlanishini oldini ola olmadi.

1923 yil 31 mayda va 9 iyulda Xorazm Xalq, Respublikasi MK ijroiya komitetida respublika pul birligi kursi korib chiqildi. Xorazm pul birligi bir so'mlik Rossiya pul birligi bilan almashtirishga qaror qilindi va 1923 yili 10 iyundan 10 avgustgacha-muddatga deb belgilandi. 1924 yil 14 fevraldan muomala uchun zarur bo'lgan pullar bosib bo'lingach. SSSR pul birliklarini bosib chiqarish tuxtatildi. Ularni o'rnini qoplash uchun 1924 yilda kaznachey biletlar. kumush va mis pullar bosib chiqarildi. Iyun oyida SSSRni barcha xududlarida pul birliklarini almashtirish yakunlandi. Qadsizlangan xamma pullar yig'ib olindi.

1922-24 yillar davomida amalga oshirilgan pul isloxoti Xorazmda Sovet xokimiyati yillarida amalga oshirilgan birinchi pul isloxoti edi. Oltin. kumush va mis pullar bundan keyin xam axoli qo'lida ishyaatilib kelindi.

Ikkinchi pul isloxoti 1947 yili. uchinchisi 1961 yilda amalga oshirildi. By isloxot xam muomaladagi 10 so'mlik pullar 1 so'm qiymatiga keltirildi. Yangi pul birliklariga o'tildi.

1991 yil yanvar oyila SSSR davlat bankining 1961 yil nusxasidagi 50 va 100 so'mlik pul belgilari to'lov uchun qabul qilish to'xtatildi. o'rniga yangi 50 va 100 so'mlik pullar bosib chiqarildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi t'arixi. T. 2000.
2. Ernazarova. T., Kochnev K. Tangalar o'tmish darakchilari. T. 1977.
3. Kognev. R. O'zbekiston pullari. Fan va turmush. 5-6 son. 1995 y